

DARBAS IR DIRBINYS. ARISTOTELINIS HEIDEGERINIS SVARSTYMAS

Arūnas Sverdiolas

Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius
Tel. (370 5) 212 12 26
El. paštas: sverd@osf.lt

Tęsiant anksčiau atliktą kultūros mechanizmo – asmeninės ir visuomeninės egzistencijos pagrindų steigties ir saugos paradigminius veiksmus – analizę, straipsnyje nagrinėjamas įdaktinantis veiksmas – dirbinio dirbimas – ir dirbinio tvėrmės palaikymas. Remiamasi atitinkamais kertiniais Vakarų teorinės tradicijos taškais (aristotelinėmis ir heidegerinėmis dirbinio bei naudmens sampratomis), mėginant kritiškai juos persvarstyti (percentruoti) ir tokiu būdu atverti naujas jų interpretavimo perspektyvas, kurios atitiktų dabartinius dirbtinių buvinių rasties, tvėrmės, sklaidos ir nykimo patirties ypatumus.

Pagrindiniai žodžiai: *steigtis, sauga, dirbinys, naudmuo, parankumas.*

Steigtis ir sauga – bendriausios kultūros filosofijos sąvokos, apibūdinančios žmogaus buvimo būdo pagrindus, asmeninės ir visuomeninės egzistencijos pavidalų kūrimą ir palaikymą. Iki šiol šį dvejojimą tvėrmės, arba buvimo laiko akiratyje, užtikrinimą nagrinėjome svarstydami veiksmo virtimo pavyzdiniu veiksmu problematiką (Sverdiolas 1996; Sverdiolas 2000). Kultūros filosofijos požiūriu svarbus ne tiek paskiro asmens veiksmas, kiek jo paradigmatisavimas: moralizavimas (neutralia šio žodžio prasme) (Kavolis 1993), sujuridinimas, filosofinis, teologinis, istoriografinis, meninis įtvirtinimas bendrijos gyvenime. Nagrinėjant paradigminius veiksmus pasirodė, kad žmogiškosios egzistencijos steigtyje ir saugoje konstruktyviai dalyvauja įvairaus pobūdžio veika-

lai. Dabar nuosekliai eisime kaip tik prie veikalų ir prie tokių veiksmų, kuriuos atliekant sukuriama vienokie ar kitokie dirbtiniai buviniai, mėgindami užčiuopti ir apibūdinti esminius jų rasties, tvėrmės ir nykimo bruožus.

Veikalų laukas labai platus. Preliminariai jame galima išskirti dirbinių ir kūrinių sritis ar plotmes. Tiesa, šis skirstymas nėra savaime aiškus, jis remiasi daugiausia naujųjų laikų mąstymo tradicija ir dar turės būti pagrįstas. Šiame straipsnyje apsiribosime dirbiniu. Kartais dirbiniai vadinami socialiniais daiktais, nagrinėjamas socialinis jų gyvenimas (Appadurai 1986), neretai pasakoma, kad vienas ar kitas dirbinys yra morališkai pasenęs. Socialinėje (rinkos) stichijoje jis transformuojasi, virsta preke fiziškai nė kiek nepasikeisdamas. Kul-

tūros antropologijos tyrimai rodo, kad tas pat, nors ir kitu būdu, vyksta keičiantis dovanomis (Mauss 1950). Visa tai reiškia, kad dirbinys lieka iš dalies nesučiuopiamas remiantis antikinės ar naujųjų laikų ontologijos prielaidomis, nagrinėjant jį natūralistiškai, kaip gamtos darinį, substanciją, daiktą su savybėmis. Norint aptarti kultūrinius dirbinio būties aspektus, reikia ieškoti kitų būdų, tarpstančių fenomenologiniame ir hermeneutiniame akiračiuose. Ontologinė tradicija šiuo atveju anaipol neatmetama, bet ypatingu būdu perprasminama. Straipsnyje mėginsime aptarti savito buvimo – dirbinio – buvimo būdą, jo rasties ir tvermės pagrindus.

Darbo atmaina, kuri mums čia rūpi – dirbinio dirbimas, taip pat jo rezultatas – dirbinys tarpsta pamatiniame kultūros filosofijos lygmenyje. Žodis *kultūra* pirmiausia buvo vartojamas nusakyti žemės dirbimui, vėliau šio žodžio prasmė plėtėsi, apimdama gamtos apskritai pritaikymą ir perdirbimą. XVIII amžiuje ji buvo perkelta vidinės gamtos, arba žmogaus prigimties, formavimui (Bénéton 1975), taigi pasidarė refleksinė ir dialektinė, taip pat nepaprastai išsiskaidė, tapo kone nesučiuopiama. Vis dėlto bendriausia kultūros prasmė, apimanti visas kitas ir jas grindžianti, nusistovi gretinant ją su gamta. Gamta savaiame skleidžia joje slypinčias galimybes, sudarydama tai, kas antikoje vadinta negyvosios gamtos, augalų ir gyvūnų karalystėmis. Šiame trilypiame gamtos pasaulyje ir juo remdamasis žmogus steigia, saugo ir plečia gyvenamąjį pasaulį, kuris yra ne kas kita kaip kultūros pasaulis. „Antroji“, dirbtinė gamta ir prigimtis yra konstitucinis žmogaus egzistavimo elementas.

Dirbinio dirbimas tarpsta žmogaus egzistencijos pamatinės dvilypės sąrangos – stokos ir geismo – kontekste. Egzistencija yra esmiškai nepakankama ir reikalauja pastangų tą nepakankamumą įveikti. Tai tiesiogiai pasakyti-

na apie biologinį stygių: žmogus turi veikti, kad tvertų, jis palaiko savo egzistenciją, dinamiškai sąveikaudamas su aplinka. Tačiau žmogus ne tiktai įsisavina tam tikras medžiagas, bet ir kuria, plėtoja savo egzistavimo sąlygas. Pamatinį kultūros klodą sudaro sąveika su gamta, jos dirbimas ir pertvarkymas pagal skirtingus ir alternatyvius sumanymus, kūrybinius projektus, veiklos programas, kurie gamtos daiktus perkeičia į žmogaus daiktus ir lemia vienokį ar kitokį egzistencijos pavidalą.

Visa tai ne tiktai palieka ženklus žmonių pasaulyje, bet ir lemia jo pavidalus. Žmogaus egzistencija yra esmiškai kuriama ir problemiška, atvira ateičiai, ją lemia vaizduotė, projektas, utopija. Šioje atviroje ir daugialypėje perspektyvoje gamta veriasi žmogui kaip žaliava ir mechanizmai, kuriuos reikia atskleisti ir panaudoti efektyviai veikiant. Kartu tai jau minėto kultūros refleksyvumo tęsinys: „Tuštumoje, likusioje žmogui įveikus gyvulišką gyvenimą, jis sukuria kitus, nebiologinius rūpesčius, kurie nėra gamtos primesti, o išrasti sau pačiam. Kaip tik šį išrastą, išgalvotą kaip romaną ar pjesę gyvenimą žmogus vadina žmonišku gyvenimu, arba gerove“ (Ортега и Гассет 1997: 183).

„Antroji“ Aristotelio filosofija.

Physis ir technē

Vedamąją giją gali tapti kelios pamatinės Vakarų teorinės tradicijos sampratos, tačiau jas reikia peraiškinti taip, kad jas pasitelkiant būtų galima suformuluoti rūpimą problematiką. Pirmiausia ketiname percentuoti Aristotelio filosofiją tokiu būdu, kad dėmesio lauke atsidurtų ne jo pirmoji filosofija, o tai, ką galėtume vadinti „antrąja“: skirtingų buvinių buvimo būdų, jų rasties, tvermės ir nykimo analizė. „[P]irmoji filosofija turi iširti būtį kaip būtį – kas ji tokia ir kas yra visa tai, kas jai priklauso kaip būčiai“ (Аристотель 1975: 182).

Būtis visuomet tapati sau, todėl pirmoji filosofija yra tapatybės filosofija, o štai buvinių būties klausimai iškyla laiko srityje, kurioje kaip tik visa, kas randasi, vyksta, kinta ir nyksta. Skirtingų buvinių būtis reiškia skirtingus dalykus: augalui būti – reiškia augti, gyvūnui – gyventi, saulei – šviesti, tad kiekvieno buvinio buvimo būdą reikia nagrinėti specialiai. Kaip tik šioje plotmėje tarpsta minėtosios gamtos karalystės, taip pat žmogiškieji daiktai, be kita ko, ir tie, kurie mums dabar rūpi.

Buvinių buvimo pagrindo klausimas formuluojamas kaip jų tapumo klausimas: kas yra vieno ar kitoks daiktas, kodėl jis toks, koks yra, kas daro jį tokį, aiškinama nagrinėjant, kaip ir kodėl jis atsiranda ir tveria. Aristotelis priešina du rasti būdus – *physis* ir *technē* (*poiesis*), daugiausia lygindamas augmenį ir dirbinį. Prigimtinių ir dirbtinių buvimą lemia skirtingi priežastingumai: „visa, kas būva iš prigimties, turi savyje pačiuose kismo ir pastovumo pradus <...> O lova, apsiaustas ir kiti tokios rūšies dalykai, kiek jie <...> yra tam tikro meno dirbiniai, neturi jokio įgimto siekio keistis ar turi kismo pradą tik tiek, kiek yra sudaryti iš akmens, žemės ar jų mišinio <...>“ (Аристотель 1981: 82). Kitaip sakant, gamtiniai buviniai randasi ir esti, skleidžiantis juose slypinčioms potencialioms, o dirbtiniai buviniai randasi ir tveria dėl ko kito. „Kūrybos mokslui judėjimo pradžia glūdi tame, kas kuria, o ne tame, kas kuriama, ir tai arba menas, arba koks kitas gebėjimas“ (Аристотель 1975: 182).

Padaryti dirbinį – reiškia suteikti jam būti tokia pačia pamatine prasme, kaip pagimdyti – reiškia suteikti būti gyvai būtybei. Tačiau priežastys abiem atvejais yra visiškai skirtingo pobūdžio: anksčiau, negu medžiaga sutvarkoma taip, kad taptų dirbiniu, šio dirbinio „logosas be medžiagos“ jau glūdi meistro sąmonėje kaip jo išmanomas ar sumanomas dalykas. Šio neregimo buvimo vidujybėje klausimas pasidaro

ypač svarbus vykstant pamatiniam Vakarų kultūros kismui: naujaisiais laikais šiuo pagrindu kalbama apie dirbinių pavidalus laisvai kuriantį subjektą ir gamtos užvaldymą.

Gyvo buvinio rasti yra augimas, brendimas, išsipildymas. Išaugdamas augalas iškyla ir išsiplėčia erdvėje, o kartu sutvirtina savo šaknis: „savaime besiskleidžiantis iškilimas kartu yra grįžtis į save“ (Heidegger 1967: 324). Šis buvinys niekad nebūna baigtinis (nors tam tikru momentu ir matyti – „štai ažuolas“), jis nuolat yra pakeliui į tai, kas jis yra. Dirbinio dirbimas yra kitokia, užsibaigianti rasti: dirbinys yra tai, kas jis yra tada, kai jis baigtas, kai jausliškai atpažįstamas sąmonėje turėtas projektas. Dirbant dirbinį, ant gamtos užsikloja „antroji“, aksiomaroniškai kalbant, dirbtinė gamta: „žmogus gimsta iš žmogaus, bet ne lova iš lovos. Todėl ir sakoma, kad prigimtis – ne lovos figūra, o medis, nes jeigu ji [prigimtis] išaugs, tai atsiras ne lova, o medis“ (Аристотель 1981: 84). Dirbinio prigimtis dvilypė, o dviejų jo prigimtinių santykis hierarchinis. Natūralizuojantis požiūris atskleidžia medžiaginį dirbinio substratą ir aptaria dirbinį kaip gamtos dalį, bet kartu visiškai išslysta iš akių dirbinys kaip dirbinys, savitas kultūrinis daiktas, jo buvimo būdas: natūralistiniu požiūriu dirbinys tėra tik simuliakras. Kaipgi sučiuopti dirbinio buvimo būdo savitumą, kaip žvelgti, kad pamatytume ne gamtinę, o kultūrinę, dirbininę dirbinio prigimtį?

Reikmuo ir pasaulis

Šitaip percentravus Aristotelio filosofiją, išryškėja pamatiniai dirbinio buvimo būdo, jo rasti ir tvermės bruožai. Tačiau kartu paaiškėja ir tai, kad kai kurios Aristotelio daromos prielaidos nurodo į kitas, kurios liko antikinės filosofijos neapmąstytos. Jas galima mėginti iškelti remiantis Martinu Heideggeriu, savais sumetimais nagrinėjusiu įvairaus pobūdžio dir-

binius ir kūrinis (Sverdiolas 2002; Sverdiolas 2003a; Sverdiolas 2003b), radikalčiai persvarčiusiu svarbiuosius aristotelinės tradicijos elementus. Heideggeris ieškojo būties mąstymo prielaidų, atsisakydamas kaip išeities taško teorinės patirties ir ieškodamas fenomeninio pagrindo kasdienėje patirtyje. Tačiau jo atliktas atitinkamas analizės galima svarstyti ir pačias savaime, atsiejant nuo Heideggerio kelto svarbiausiojo mąstymo uždavinio, traktuojant kaip tam tikrų patirties struktūrų fenomenologinę hermeneutinę sklaidą. Žinoma, Heideggerio užmojo negalima tiesiog atmesti, bet jo filosofija procentuotina panašiai kaip Aristotelio. Tiesa, čia gresia pavojus, visuomet susijęs su kasdienybės problematikos filosofine analize, – trivialumas, kuris, kalbant apie heidegerinius svarstymus, įvardijamas kaip „peilio ir šakutės“ filosofija (Harman 2002: 7).

Heideggerį, kaip ir Aristotelį, domino skirtingų būvinių buvimo būdas: daikto daiktiškumas, reikmens reikmeniškumas, kūrinio kūrinisškumas. Apmąstant kiekvieną, siekiama rasti prieigas prie klausimo apie pačią būtį, klausama apie jo esmės raišką ar neraišką, duotį ar neduotį, supratimą ar nesupratimą, mąstymą ar nemąstymą. Tačiau antika esmę siejo su substancija, substanciškumu, o fenomenologija, šiuo atžvilgiu tęsdama ir radikalizuodama naujųjų laikų mąstymo pastangą, pradėjo sieti esmę su ypatingu būdu išgryninta patirtimi.

Dirbinio atveju irgi turime reikalą su pamatinėmis būties ir duoties problemomis. Heideggeris, be kita ko, tyrė naudingo ir parankaus dirbinio, reikmens reikmeninę būtį, arba reikmens reikmeniškumą. Svarbiausias dalykas, mūsų požiūriu, yra prieštaringas, dialektiškas glūdėjimas, su kuriuo Heideggeris siejo būvinių „buvimą tuo, kas jie yra“, arba pamatinę jų būties sąlygą. Glūdėti savyje – reiškia turėti esmę; kita vertus, mąstymo uždavinys yra atskleisti esmę. Bene didžiausia pastanga ir yra

padaryti taip, kad būvinyt liktų glūdėti, liktų esmiškas, būtiškas, o kartu atsivertų mąstymui. Glūdėjimas ir iškilimas aikštėn yra dialektinės ar netgi paradoksinės priešybės, bet kaip tik šios sąvokos padeda aptarti vieno ar kito būvinių statusą. Čia slypi aristotelinė mintis, kad prigimtinio būvinių buvimo būdas nėra universalus. Būvimo negalima tiesiog priskirti būviniui loginio predikavimo būdu, jo prasmę reikia kiekvieno būvinių atveju nusakyti, hermeneutiškai nušviečiant jo kontekstą. Gamtos darinys būva vienaip, amatininko dirbinys – kitaip, menininko kūrinys – dar kitaip. Būvinių glūdėjimas ir iškilimas sudaro įtampią vienybę, be to, tarp jų gali būti, o gali ir nebūti pusiausvyros. Pagaliau kiekvienos rūšies būvinių atveju ta pusiausvyra sava: jis savaip glūdi ir savaip rodo, kiekvieną iš šių fenomenų reikia aprašyti ir aiškintis.

Apie vieną iš dirbinių Heideggeris rašė: „*Žemei* priklauso [*gehört*] šitas reikmuo, ir valstietės *pasulyje* jis prisiglaudęs [*behütet*]. Šitame saugiam prieglobstyje atsiranda reikmuo ir lieka čia glūdėti pats savyje“ (Heidegger 1980: 221). Žodžiai *gehören* ir *behüten* yra diametraliai priešingos talpinimo metaforos, nurodančios į visiškai skirtingas stichijas ar terpes. *Gehören* nurodo į priklausymą žemei kaip *fysis*, gamtos stichijai. Tačiau *hören* yra „klausyti“ – sąmoningumo atmaina, o tai nežymiai įveda dviprasmybę į patį sampratos centrą. Priklausyti žemei – reiškia klausytis jos balso, įsiklausyti į jį ir jam paklusti. Tačiau tiesiogiai pasikliaujant šiuo etimologiniu klausymo ir priklausymo ryšiu, kurį Heideggeris ne tikrai neabejotinai turi omenyje, bet ir kuriuo jis remiasi, lieka nuošalyje priklausymas *fysis* nepaisant klausymo ar neklausymo, klusnumo ar neklusnumo, buvimas nenumaldomos ir aklos lemties valdžioje. Tiksliau sakant, priklausymas nesiklausant virsta neadekvačia sąmonės atmaina, kurtumu, tuo, ką turėjo omenyje stoikai

teigdami, kad lemtis jėga tempia jai nepaklūstantį. Žinoma, tasai priklausymo ir klausymo ryšys tiesiogiai galioja tiktai būtybėms, kurios „turi logosą“, geba klausytis ar nesiklausyti net ir tokio nebylaus žodžio, kaip žemės žodis. Tačiau netiesiogiai šis ryšys būdingas ir dirbiniams bei kūriniams: šia prasme dirbinys „priklauso žemei“ taip pat, kaip jai galiausiai priklauso viskas, kas tik atsiranda ir tveria pasaulyje. *Behüten* reiškia priglauti, o tiesiogiai – suteikti pastogę, globti. Naujajame šio Heideggerio teksto vertime pasirinkti žodžiai „*pasaulis* jį saugo“ (Heidegger 2003: 29). Tai dirbinius apimanti žmogiškosios saugos sritis. Citatos pabaigoje nei Juozo Girdzijausko vertimas „saugame prieglobstyje“, nei Tomo Sodeikos ir Jurgos Jonutytės „saugi priklausomybė“ neperduoda asimetriško abiejų prasmų žaismo: „*behüttete Zugehören*“ (Heidegger 1960: 30). Dirbinys yra žmogaus iškeltas iš žemės ir priglobtas priklausinys žemei.

Gamtos darinys atsiranda veikiant *fysis* ir yra tai, kas yra *fysis* stichijoje ar stichijose, nuolatiniame jų kisme, glūdi užsivėręs žemės paslėptyje. O štai dirbinys iškyla tada, kai jis padaromas, tai yra veikiant kitai galiai – *techne*. Jo padarymas kartu yra atvertis: dirbinys tampa apibrėžtas, tam tikras, įgyja esmę, o kartu – regimas, apčiuopiamas, girdimas. Apie reikmenį taip pat sakoma, kad jis „glūdi pats savyje“, bet glūdi jis kitoje terpėje negu gamtos darinys – paprastai nepastebimame parankume, ir glūdi jame kitaip – tiesiogiai naudojamas. Reikmens tapatybė atsiranda ir išlieka žmogiškojo pasaulio prieglobstyje: kaip tik šiame pasaulyje jis yra tai, kas yra – parankus ir beveik nepastebimas reikmuo.

Ryškinant skirtumą tarp daiktiškosios ir reikmeninės būties pastebėtina, kad akmens vietoje atsidūrę batai jau nebėra tai, kas jie yra, praranda savo esmę. Iš prieglobščio iškritęs ir „gražintas žemei“ reikmuo nustoja buvęs tuo,

kas yra, nustoja esmės – reikmeniškumo, nebetarpsta nepastebimai naudojamas, o esti kaip nebenaudingas ir paklūsta kitai – gamtos darinio – lemčiai, patenka į organinį ir mineralinį gamtos ciklus. Žemė galiausiai praryja viską, kas yra „ant jos“ ir sudaro pasaulį, taip pat viską, kas yra „iš jos“, arba padaryta iš medžiagos.

Gamtos pradų sukimasis amžinas, o vektorinis dirbinio ar kūrinio iškilimas pasaulyje – vienkartinis ir laikinas: kad jie atsirastų, kas kart reikia esmiškai vektorinio žmogaus veikimo, o kad tvertų – kryptingo tausojančio rūpesčio. Dirbinio (ar kūrinio, kurio čia nenagrinėjame) rasti ir tvermė atitinka žmogiškojo laiko pobūdį. Iš savo vektorinio, *techne* lemiamo judesio – iškilimo dirbiniai anksčiau ar vėliau grįžta į ciklinį gamtos stichijų judėjimą ir išnyksta kaip buviniai. *Fysis* dinamika ardo ir naikina *techne* darinius, žemė praryja dirbtinius buvinius – atima jų apibrėžtį, būtį ir esmę. Visa, kas iškyla į pasaulio atvertį, galiausiai grįžta į visuotinį gamtos pradų sūkurį. Dirbinio ar kūrinio panirimas į *fysis* yra neutralus, bekryptis ar, tiksliau sakant, ciklinis: praradę prieglobstį žmonių pasaulyje, jie nustoja buvę savimi, dingsta gamtos stichijų paslėptyje: ten jie yra visiškai kas kita.

Galima pridurti, kad žemei galiausiai priklauso visa, kas pasirodo ir tarpsta pasaulyje – taip pat ir tos gyvos būtybės, kurios „turi lotosą“. Tačiau žmogaus egzistencijai bene lemtingiausia tai, kad ji nėra „galiausiai“: tai, kas yra galiausiai, lemia jos akiratį, bet egzistencija įgyja apibrėžtį, būtį ir esmę, randasi ir tveria būtent šiame laiko akiratyje – *iki* „galiausiai“. Kaip tik į jį įsikomponuoja, jame atsiranda ir tarpsta dirbiniai ir kūriniai.

Prasminio konteksto dinamika

Naudingo dirbinio esmė yra jo praktiškumas: tam tikrą stoką panaikina ar poreikį patenki-

na atitinkamas reikmuo. Atlikdami savo funkcijas, reikmenys ir ištisi jų tinklai užtikrina kasdienės egzistencijos patikimumą: reikmenys keičiasi, bet išlieka jais besiremiantis egzistencijos pavidalas. Reikmenys, kurie yra tai, kas yra, tiktai pasaulio prieglobstyje, patys dalyvauja šios gaubiančios ir saugančios erdvės konstituavime: prieglobstį sudaro ne kas kita, kaip techninėmis pastangomis sukuriama vienokių ar kitokių dirbinių visuma. Jie susidėvi ir yra išmetami, bet jų naudojimo paradigmos išlieka, o kartu tvarumo reikšmė pasislenka, galima sakyti, į platoniskąją pusę: daiktai tampa bendrybės egzemplioriais.

Šios dirbinių visumos peržengia laikines asmeninės egzistencijos ribas, sudaro sudėtingą kultūros tapatybę, įveikiančią kismus ir lūžius, kartais netgi pačios kultūrinės bendrijos pasikeitimą (pavyzdžiui, miestas). Materialioji kultūra yra tam tikras kultūros tvermę užtikrinantis mechanizmas, taip pat savotiška dirbtinė daiktinė atmintis, analogiška rašto atminčiai. Kai gyvos ar rašytinės atminties nėra, visuomenės, gyvenenos, netgi dvasinės kultūros pobūdį mėginama bent iš dalies atkurti remiantis materialiosios kultūros likučiais.

Įrankis priklauso tam tikram prasminiam kontekstui, kuriame jis suprantamas. Kita vertus, savo reikmeniškumu jis atveria atitinkamas veiksenastruktūras, kuriose tarpsta. Jo buvimo būdas sučiuopiamas judant hermeneutiniu ratu: pradėdant reikmeniu, nurodančiu į savo aplinką, aprašoma ištisa prasminė visuma, kultūra. Šalia jos gali būti įkeltos kitos, kitokios; teorinio dėmesio ir analizės objektais gali tapti labai įvairios prasmės visumos. Archeologai interpretuoja buvusią, nutolusią laiką, antropologai – tolimą erdvėje kultūrą, vieni ir kiti susiduria su įvairialypiu kitoniškumu.

Heideggeris, nagrinėdamas valstietiškos gyvenenos elementus, siekė atskleisti tam tikrą egzistencijos klodą, kurį jis laikė pamatiniu, ir

tuo remdamasis iškelti kai kuriuos universalius, kiekvienam parankumui būdingus dalykus. Tai nėra kultūros antropologijos darbas: nematyti jokių nagrinėjamo fenomenų lauko ribų ir užribių, jokio santykinumo, analitinė plotmė išpjauta taip, kad atrodo nepalyginama su jokia kita. Heideggeris siekė sučiuopti gryną tradicijos būvį ir tuo tikslu išgrynino fenomenų lauką: reikmens reikmeniškumą ir atitinkamus santykius su pamatinėmis ir universalios egzistencijos apibrėžtimis. Tačiau universalumo – partikuliarumo klausimas lieka atviras. Vakarų kultūroje tradicinė gyvenena nenumaldomai nyksta, ji laikytina veikiau modernybės pakraščiu. Galima teigti, kad Heideggerio analizės atveria kelią ir visai kitokio pobūdžio teoriniam darbui: paskirų egzistencijos profilių nagrinėjimui, nekeliant jų fundamentalumo ir universalumo klausimų ar bent jau juos atidedant. Šitaip horizontalizuojamas ir partikuliarizuojamas Heideggerio atliktas darbas gali tapti pavyzdžiu kitiems panašiams, bet liečiantiems visiškai kitokias reikmeniškumo konfigūracijas. Savi parankumai yra būdingi ne tik tradicinei, bet ir moderniai bei postmoderniai gyvenenai.

Galima suabejoti ir tuo, ar parankumas iš tiesų yra vienintelė įmanoma reikmens, o juo lab dirbinio funkcionavimo terpė. Sekant vieną iš pačių radikaliųjų dirbinio transformacijos trajektorijų – jo nyksmą – atkreiptinas dėmesys į tai, kad praradęs saugų prieglobstį, reikmuo tampa ne gamtos, o ypatingu būviniu, kurio buvimo būdą reikėtų nagrinėti. Heideggeriui nerūpi šiukšlės, šlamštas: gamta tarsi „apsivalo“ pati ar, tiksliau sakant, ji visada „švari“. Taip yra todėl, kad *fysis*, į kurią viskas grįžta, iš esmės traktuojama aristotelinio spekuliatyvaus mąstymo akiratyje. Bet šiukšlės yra saviti būviniai, kurie gali tapti reikšminga partirties dalimi ir svarstymo tema. Galimas dalykas, kad žmonijos lemtis, kaip sakė bene Pete-

ris Sloterdijkas, galiausiai yra nuskęsti savo nebesutvarkomame šiukšlyne, degraduotų dirbinių masėje. Bet pradai liks tokie, kokie buvo. Spekuliatyviai imant, žemė praryja viską, kas „ant jos“ ir „iš jos“, bet nagrinėjant fenomenologiškai – ne. Spekuliacija apie pradus ir šlamšto fenomenologija yra radikaliai skirtingos galvosenos. Tačiau klausimas, kaip šiuo atveju nuo reiškinų buvo pereita prie pradų, liko Heideggerio neatsakytas.

Kitaip sakant, galima kelti klausimą, ar dirbinių dirbimui plėtojantis be jokio aptinkamo saiko, apskritai lieka tai, ką graikai vadino *fy-sis*? Ar sugadinti reikmenys, apie kuriuos tik epizodiškai kalbama *Būtyje ir laike*, nesudaro ypatingo dirbtinių buvinių klando, kuris nebegrįžta į gamtos stichiją, o kaupiasi ir darosi grėsmingas. Suvokiant šią grėsmę, globa universalėja, apima anaip tol ne tik parankią, bet ir svetimą sritį. Naujųjų laikų kovos su gamta ir jos užvaldymo programą pakeičia atsakomybės už gamtą programa (Jonas 1979). Tačiau gamtos graikiškąją prasmę nebėra, jeigu ji atsiduria globos sferoje.

Brėžiasi ir kita reikmens parankumo praradimo trajektorija. Heideggeris rašo, kad valstietė tiesiog avi batus „nestebėdama ir nesvarstydama“ (Heidegger 1980: 221), nesigrožėdama jais ir net neatkreipdama į juos dėmesio. Kaip tik tiesiogiai naudojamas dirbinys yra tai, kas jis yra, – parankus ir beveik nepastebimas reikmuo. Tačiau parankumas – ne tas pat, kas savaime suprantamumas, jis lengvai, kone nepastebimai virsta tuo, ką Heideggeris vadina „vien stebimu“. Tapdamas stebimu reikmuo ištraukiamas iš savo glūdėjimo parankume, savitoje savistovoje. Šitai padaroma jį eksponuojant. Sumuziejinimas radikaliai pakeičia reikmens prasmę: jis saugomas ir rodomas kaip ypatingo intereso objektas. Reikmuo gali tapti istorinio, estetinio, antropologinio, antikvarinio, kolekcininkiško ar kokio kitokio dėmesio bei atitinkamos saugos objektu. Šiaipjau

dirbinys buvo skirtas naudoti, bet dabar jis skiriamas stebėti: uždarymas vitrinoje, apribojantis santykį su juo rega ir padarantis lytėjimą neįmanomą, reikalavimas „neliesti eksponatų rankomis!“ yra reikmens parankumo priešybė. Tai aktyvus peraiškinimas: eksponuojamo reikmens buvimo būdą lemia nebe naudingumas ir parankumas, o nuotolis ir stebėjimas. Esminę eksponatinės būties dialektiką lemia tai, kad betarpiškumo vietą užima įtarpinimas: eksponavimą motyvuoja žavesys, vojeristinio, o ne parankaus artumo siekis (Bryson 1983). Ypatinga sublimuota stoka ir geismas veikia net ir tada, kai dirbiniai eksponuojami mokslinio objektyvumo sumetimais. Šia prasme muziejus yra geismą gaminanti ir transformuojanti mašina.

Trumpai užbrėžtas reikmens parankumo alternatyvas – jo virtimą šlamštu arba pavertimą eksponatu – galima suprasti dvejopai. Jos gali sudaryti kontrastingą foną, išryškinantį tai, kas reikmuo nėra ir kokiomis aplinkybėmis jis nebėra tai, kas yra, ir tuo būdu tiksliau nubrėžti dirbinio būties ar prasmės ribas. Matyt, kaip tik šitaip šias alternatyvas suprato Heideggeris, mėginęs apmąstyti ir sučiuopti buvinių būti jiems savose glūdėjimo terpėse. Ši kiekvienam buviniui vis kita terpė garantuoja jo turimą arba prarandamą būtiškumą ar prasmingumą. Dialektinė ar paradoksinė reikmens glūdėjimo – iškilimo įtampa susidaro tikrai dvilypėmis priklausymo žemei ir pasauliui sąlygomis. Perkeliamas į kitą terpę reikmuo ištraukiamas iš glūdėjimo prieglobstyje, nubūtinamas ir nuprasminamas.

Bet tas pačias alternatyvas galima mėginti suprasti ir kitaip: kaip pamatines reikmens būties ar prasmės transformacijas, transkontekstualizacijos – dekontekstualizacijos ir naujos kontekstualizacijos – galimybes. Išimant iš pirminio prasmės konteksto ir perkeliant į kitą, dirbiniai perprasminami, kartais drastiškai. Vadinamoji tarpkultūrinė prekyba perkelia juos

į kitus istorinius pasaulius, kuriuose jie funkcionuoja kitaip negu pirminiame, kitaip interpretuojami ir įrašomi į kitą gyvenamą kontekstą, vis dėlto netapdami nei gamtos dalimi, nei besikaupiančiu šlamštu, nei stebimais eksponatais. Tai radikalūs prasmės pokyčiai, bet, šiaip ar taip, ne tiesiogios praradimai. Perprasminimas šiuo atveju yra esminė dirbinio istorinės lemties galimybė.

Reikmuo muziejaus ekspozicijoje – tai savotiška jo paties kaip parankaus metafora, prasmės perkėlimas. Tačiau ar galima kategoriškai teigti, kad tiesioginė prasmė yra būtiška, o metaforinė – jau nebūtiška? Tiesa, pastaruoju atveju dirbinys nebėra „tai, kas jis yra“. Bet ar tai iš tiesų reiškia, kad jis netenka savosios būties ir tėra tikrai negatyviai apibrėžtas nebe dirbinys ar kad jo būtis transformuojasi ir ta transformacija taip pat turi būti apmąstyta? Heideggeris, matyt, neigtų pastarąjį interpretavimą – perprasminimą, perkontekstualizavimą, o tokią veiksena su dirbiniu laikytų jo nubūtinimu. Vis dėlto jo paties analizėje gali-

ma aptikti būtent tokio šios alternatyvos supratimo pėdsakų. Nagrinėdamas reikmens reikmeniškumą, Heideggeris rėmėsi galinga ir daugiapakope transkontekstualizacija, neabejotinai reikšminga pačiam būties mąstymui: naudingo dirbinio (batų) esmė čia yra patikėta tapybos kūrinio esmei, paversta paveikslo motyvu, o šio kūrinio esmė savo ruožtu patikėta kito, tekstinio kūrinio esmei, taigi ir skaitymo esmei. Šis mąstytojo tekstas pretenduoja perimti Vincento van Gogho paveikslo atvaizdavimo, tai yra tapybinio prasmės perkėlimo, galią ir sučiuopti reikmens parankumo prasmę. Tačiau tapatybės mąstytojas Platonas parodė, koks rizikingas dalykas prasmės tapatybei yra jos patikėjimas perdavimui ir perėmimui, taigi perkėlimui, *metaphorein*, o skirties mąstytojais Jacques Derrida ar Gilles Deleuze'as – koks jis neišvengiamas ir kartu vaisingas prasmės sklaidai. Visos šios esmiškos dirbinio prasmės transformacijos turi, heidegeriškai kalbant, būtinę prasmę, yra esmiškos, taigi reikalauja apmąstymo.

LITERATŪRA

Appadurai, A. (ed.). 1986. *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bénéton, P. 1975. *Histoire de mots: culture and civilisation*. Paris: Presses de sciences politiques.

Bryson, N. 1983. *Vision and painting: The logic of the gaze*. London: Macmillan.

Harman, G. 2002. *Tool-Being. Heidegger and the Metaphysics of Objects*. Chicago: Open court.

Heidegger, M. 1960. *Der Ursprung des Kunstwerkes*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.

Heidegger, M. 1967. *Vom Wesen und Begriff der FYSIS. Aristoteles Physik B I*. Heidegger Martin, Wegmarken. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

[Heidegger, M.] Heideggeris, M. 1980. *Meno kūrinio prigimtis. Grožio kontūrai*. Vilnius: Mintis.

Heidegger, M. 2003. *Meno kūrinio ištaka*. Vilnius: Aidai.

Jonas, H. 1979. *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Kavolis, V. 1993. *Moralizing Cultures*. Lanham: University Press of America.

Mauss, M. 1950. *Essai sur le don*. Mauss Marcel. *Sociologie et anthropologie*. Paris: PUF.

Sverdiolas, A. 1996. *Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.

Sverdiolas, A. 2000. „Culture as Preservation“, *Acta Philosophica Fennica*, vol. 65.

Sverdiolas, A. 2002. „Būties mąstymo link: Martino Heideggerio hermeneutika“, in Sverdiolas, A. *Būti ir klausiti. Hermeneutinės filosofijos studijos – I*. Vilnius: Strofa.

Sverdiolas, A. 2003a. „Grožio ir meno prigimtis. Kantas ir Heideggeris“, in Sverdiolas, A. *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos – 2*. Vilnius: Strofa.

Sverdiolas, A. 2003b. „Amatininko, menininko, mąstytojo dirbinys“, in Sverdiolas, A. *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos – 2*. Vilnius: Strofa.

Sverdiolas, A. 2006a. „LDK dailė: keli metodologiniai klausimai“, in Sverdiolas, A. *Apie pamėklinę būtį ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.

Sverdiolas, A. 2006b. „Cinizmas pas mum: aukštybės redukcija“, in Sverdiolas, A. *Apie pamėklinę būtį ir kiti etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.

Аристотель. 1975. *Сочинения в четырех томах*, т. 1. Москва: Мысль.

Аристотель. 1981. *Сочинения в четырех томах*, т. 3. Москва: Мысль.

Ортега и Гассет, Х. 1997. *Размышление о технике. Избранные труды*. Москва: Весь мир.

WORK AND ARTIFACT. ARISTOTELIAN–HEIDEGGERIAN MEDITATION

Arūnas Sverdiolas

Summary

As a continuation of the previous analysis of the mechanism of culture, performed employing the paradigmatic actions of establishing social existence fundamentals and their preservation, the paper deals with a substantializing action such as artifact manufacture and artifact existence preservation. The arguments are based on the cornerstones of Western theoretical tradition (Aristotelian and Heideggerian con-

cepts of artifact and tool) in an attempt of their critical reconsideration (re-centering) and thus opening new perspectives of their interpretation in compliance with the modern peculiarities of experiencing the origination, duration, dissipation and decay of artifacts.

Keywords: institution, preservation, artifact, tool, readiness-to-hand.

Įteikta 2007 04 18